

สรุปผลการศึกษา และ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตด้วยวิถีเศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษาหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มในหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยผู้ศึกษาได้ลงพื้นที่เพื่อเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในเรื่องประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม, วัฒนธรรม, โรงเรียนชุมชนบ้านห้วยลาน และ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อดั้งเดิมของหมู่บ้าน ศึกษาทุนทางสังคมของหมู่บ้าน จะเน้นศึกษาเฉพาะเรื่องของกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านห้วยต้นดุ่มที่ส่งผลให้สมาชิกมีวิถีการดำรงชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียง และ ศึกษาวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้าน โดยจะมุ่งศึกษาผลที่เกิดจากการเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มทำให้การดำรงชีวิตของสมาชิกกลุ่มดำเนินไปอย่างพอเพียง

ผู้ศึกษาได้ใช้เทคนิคและวิธีการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสังเกต (Observation) ควบคู่กับการพูดคุยซักถามอย่างไม่เป็นทางการ (Informal interview) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กับบุคคลที่เป็นผู้รู้ (Key informants) ในเรื่องที่ทำการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) พร้อมทั้งขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลเพื่อทำการบันทึกเทปด้วย (Tape Recorded) และ ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) เป็นแนวคำถาม (Guideline)

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษานี้ สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ที่มีตำแหน่งเป็นกรรมการกลุ่มทั้งหมด 5 กลุ่ม จำนวน 103 คน ได้แก่

1. กรรมการกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม
แบ่งออกเป็น 5 หมู่ หมู่ละ 10 คน จำนวน 50 คน
2. กรรมการกลุ่มเกษตรกรทำไร่ห้วยลาน หมู่ 4 จำนวน 9 คน
3. กรรมการกลุ่มลงห้วยและกลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษ หมู่ 6 จำนวน 19 คน
4. กรรมการกลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ผ้าใยบัวและกระดาษญี่ปุ่น หมู่ 9 จำนวน 11 คน
5. กรรมการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หมู่ 13 จำนวน 14 คน

สรุปผลการศึกษา

จากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ เพื่อศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มในหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งนำเสนอผล ดังนี้

ผลการศึกษาสภาพทั่วไปของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม เป็นพื้นที่ราบตอนกลาง และมีภูเขาสูงล้อมรอบทางทิศตะวันออกและทิศใต้ โดยมีลำน้ำซึ่งเรียกว่า "ห้วยต้นดุ่ม" ไหลผ่าน เหมาะสำหรับการเพาะปลูกทำการเกษตร อาชีพหลักของชาวบ้านก็คือ การทำนา ปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาชีพที่ทำกันมานาน นอกจากนั้นเมื่อหมดฤดูการเพาะปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านบางคนก็ทำการปลูกข้าวโพด, ถั่วลิสง, หรือปลูกผักสวนครัว เอาไว้ภายในที่นาของตนเพื่อไม่ให้พื้นที่ว่างไว้โดยเปล่าประโยชน์

แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือเป็นชาวนา อีกทั้งมีที่ดินสำหรับเพาะปลูกแต่ปัญหาที่มีก็คือ ครอบครัวยุคใหม่ที่มีที่นาแต่ไม่มีแรงงานที่เป็นสมาชิกภายในครอบครัวทำเพราะ สมาชิกบางคนออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน หรือ เข้ากรุงเทพฯ มาทำงานในโรงงานค้าขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป บางคนรับราชการหรือทำงานบริษัท เป็นต้น สำหรับครอบครัวยุคใหม่ที่มีที่นาแต่มีแรงงานทำก็มารับจ้างทำนาให้กับผู้อื่นซึ่งมีที่นาแต่ขาดแรงงาน

สรุปแล้วพบว่า การว่าจ้างแรงงานให้ทำนาแทน หรือการให้เช่าที่ดินเพื่อทำนาในแต่ละปีของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ได้แก่

6. การให้เช่าทำนาโดยคิดค่าเช่าเป็นเงิน หลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จผู้เช่าก็จะนำเงินค่าเช่ามาจ่ายให้ตามที่ได้ตกลงกันไว้ ซึ่งในรูปแบบนี้เจ้าของที่จะไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ หรือจะเรียกว่าเจ้าของที่นาไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับการทำนา กระบวนการต่าง ๆ ในการทำนา ตั้งแต่การไถ หว่าน เก็บเกี่ยว จะเป็นหน้าที่รับผิดชอบของผู้เช่าที่นาทั้งหมด

7. การให้เช่าทำนาโดยคิดค่าเช่าเป็นข้าว ซึ่งจะขึ้นอยู่กับการตกลงระหว่างผู้เช่าที่นา กับเจ้าของที่นา โดยทั่วไปเจ้าของที่นาจะคิดค่าเช่า ในอัตราส่วน ที่นา 1 ไร่ ต่อ ข้าวเปลือก 1 กระสอบ ซึ่งเท่ากับ 4 ถัง ถ้าคิดเป็นลิตรก็เท่ากับ 80 ลิตรต่อไร่

8. การว่าจ้างแรงงานเป็นรายวัน ในอัตรา 150-200 บาทต่อคนต่อวัน ในกรณีนี้เจ้าของที่นาจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่มี ซึ่งผลผลิตก็จะเป็นของเจ้าของที่นา

9. ปัจจุบันเทคโนโลยีพัฒนามากขึ้น สามารถอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้คนเป็นอย่างมาก ซึ่งก็ไม่เว้นในเรื่องขั้นตอนของการทำนา ตั้งแต่การไถเพื่อเตรียมดินสำหรับปลูกข้าว ดังนั้นรถไถนา จึงเป็นอีกหนึ่งเทคโนโลยีเข้ามาช่วยให้ชาวบ้านสามารถประหยัดเวลาและแรงงานในการไถที่นา แต่รถไถนามีราคาค่อนข้างสูงจึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้มีทุกครัวเรือน ดังนั้นจึงเกิดการให้เช่ารถไถนา โดยมี อัตราค่าเช่าเป็นไร่ ไร่ละ 300 บาท ซึ่งรวมค่าน้ำมันแล้ว

10. เมื่อทำการเพาะปลูกจนมาถึงขั้นตอนของการเก็บเกี่ยวเทคโนโลยีก็เข้ามาเกี่ยวข้อง อีกเช่นกัน นั่นคือ การว่าจ้างรถไม่ข้าว ซึ่งอัตราค่าบริการจะคิดเป็นปีบ ปีบละ 3 บาท (ขนาดปีบใส่ น้ำมันพืช)

ปัจจุบัน วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความผสมผสานระหว่างการผลิตเอง กับ การใช้เงินตรา เพื่อซื้อขายสินค้าต่าง ๆ ที่เป็นผลผลิตภายในชุมชนเองและต่างชุมชน

ผลจากการศึกษาสภาพทั่วไปของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม พบว่า การที่ชาวบ้านหมู่บ้าน ห้วยต้นดุ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน อีกทั้งความอุดมสมบูรณ์ ของดินที่ทำให้การเพาะปลูกได้ผลดี ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติในหมู่บ้านเป็น ปัจจัยที่เอื้อต่อสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่มให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ส่งผลให้ชาวบ้าน สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และ การมีความเชื่อและการนับถือผีเจ้าบ้านเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้าน มีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน การมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการแสดงความเคารพนับถือผีเจ้าบ้าน ก็เป็น โอกาสให้คนในหมู่บ้านได้มาพบปะกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนม คั่นเคย กันมากขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนในหมู่บ้านมีความเอื้ออาทรกัน ช่วยเหลือกัน ส่งผลให้ เกิดเป็นการรวมกลุ่ม รวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมต่างร่วมกันขึ้น จนกลายเป็น ทุนทางสังคมของหมู่บ้าน ห้วยต้นดุ่ม

ผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่มตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

ผลจากการศึกษาสภาพทั่วไปของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม พบว่า ปัจจัยต่าง ๆ ของสภาพพื้นที่ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งความเคารพนับถือผีเจ้าบ้าน ส่งผลให้เกิดการรวม กลุ่มของชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม

สำหรับการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง ของกลุ่มในหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ได้ทำการศึกษา กลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในหมู่บ้าน จำนวน 5 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม
2. กลุ่มเกษตรกรทำไร่ห้วยลาน หมู่ 4
3. กลุ่มลงหุงข้าวและกลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษ หมู่ 6
4. กลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ผ้าใยบัวและกระดาษญี่ปุ่น หมู่ 9
5. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต หมู่ 13

ผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา พบว่า ลักษณะของการพัฒนาทุนทางสังคมในรูปของการขยายทุนทางสังคม นั้นคือ

1. การเพิ่มกลุ่มจากกลุ่มหนึ่งได้มีการก่อตั้งอีกกลุ่มหนึ่งขึ้น และกิจกรรมของกลุ่มที่เพิ่มขึ้นนั้นก็ยังเอื้อประโยชน์ต่อทั้งสมาชิกกลุ่มและชาวบ้านที่มีใช้สมาชิกกลุ่มอีกด้วย
2. การเพิ่มจำนวนสมาชิกกลุ่ม คือ มีการเปิดโอกาสให้กับชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มเดิมได้เข้าร่วมทำกิจกรรมและเป็นสมาชิกกลุ่มเพิ่มขึ้น

ผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยาครั้งนี้ กลุ่มหรือทุนทางสังคมที่มีการพัฒนาหรือการขยายทุนทางสังคม ได้แก่ “กลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษ หมู่ 6” ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีกิจกรรมที่สามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่สมาชิกกลุ่มด้วยการประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษเพื่อนำไปใช้ประดับในงานศพ รวมถึงการทำพวงหรีดและจำหน่ายภายในหมู่บ้านห้วยต้นดุ่มและหมู่บ้านใกล้เคียง ได้มีการก่อตั้งกลุ่มใหม่เพิ่มขึ้นอีก นั่นก็คือ “กลุ่มลงหุงข้าวของกลุ่มประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษ หมู่ 6” ซึ่งก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการมีทุนทางสังคม หรือ การรวมกลุ่มกันก่อนจนพัฒนาให้มีการมีทุนทางสังคมขึ้นใหม่ได้อีก และเป็นการสร้างเครือข่ายของกลุ่มขึ้นภายในหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการสนับสนุนกิจกรรมของแต่ละกลุ่มรวมทั้งเป็นการช่วยให้สมาชิกกลุ่มมีเงินออม และมีรายได้จากเงินออมที่มาจากการปล่อยให้กู้กันเอง

ผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

ผลการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านห้วยต้นดุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา พบว่า กลุ่มหรือทุนทางสังคมที่มีการพัฒนาเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่

“กลุ่มเกษตรกรทำไร่ห้วยลาน หมู่ 4” ซึ่งเป็นกลุ่มที่เริ่มขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันภายในหมู่บ้านมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้จากผู้นำที่ได้รับมาจากหน่วยงานราชการและองค์กรจากนอกหมู่บ้าน มีการสื่อสาร เกิดความไว้วางใจ ความรักสามัคคีกัน มีการให้ความช่วยเหลือกัน และมีการร่วมกันทำกิจกรรม ซึ่งได้แก่

1. ขั้นเริ่มต้นกลุ่ม ทำกิจกรรมที่ส่งผลทางเศรษฐกิจ คือ กิจกรรมสุรากลั่นชุมชนซึ่งมีสมาชิกกลุ่มเพียง 4 คน และร่วมกันทำเพียง 2 ปี จึงได้แยกย้ายกันออกไปทำเอง แต่ต้องประสบกับปัญหาทางด้านเงินทุนหมุนเวียน, ส่วนแบ่งทางตลาด, ข้อบังคับจากทางราชการ จนในที่สุดกลุ่มจึงยุติกิจกรรมสุรากลั่นชุมชน

2. ขั้นการทบทวนบทเรียนจากประสบการณ์ที่ผ่านมา เนื่องจากระบบการแข่งขันแบบเสรีนิยมและทุนนิยมที่เข้ามาสู่หมู่บ้านและส่งผลกระทบต่อกิจกรรมกลุ่ม ทำให้ผู้นำที่มีโอกาสในการได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกมาก รวมทั้งการหันกลับมาสู่วิถีการดำรงชีวิตเดิม การให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติ การรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างระบบการให้ความช่วยเหลือกันเองมากกว่าการพึ่งพิงภายนอก ทำให้ผู้นำกลุ่มได้นำสมาชิกกลุ่มมาร่วมกันทำกิจกรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการและสอดคล้องกับการดำรงชีวิตของสมาชิกกลุ่ม

3. ขั้นการเปลี่ยนแปลงไปสู่การดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มได้เริ่มกิจกรรมการออมทรัพย์เพื่อให้สมาชิกกู้ยืมได้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ และ กิจกรรมการทำปุ๋ยชีวภาพจากซากพืชซากสัตว์เพื่อนำมาใช้ในพื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งกิจกรรมทั้งสอง ทำให้สมาชิกกลุ่มได้รับประโยชน์อย่างมาก สมาชิกกลุ่มมีรายได้จากเงินออม มีแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ มีการให้ความช่วยเหลือกัน เกิดความไว้วางใจกันมากขึ้น สมาชิกกลุ่มมีความรักและสามัคคีกันเพิ่มขึ้นจากการได้ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนั้น กลุ่มยังมีกิจกรรมที่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านด้วยการใช้ปุ๋ยชีวภาพที่เป็นกรนำเอาทรัพยากรที่เหลือใช้ภายในหมู่บ้านกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ ด้วยการนำเทคโนโลยีที่ง่ายและเหมาะสมกับวิถีชีวิตของสมาชิกกลุ่มที่ประกอบอาชีพเกษตรกร

สรุปการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านห้วยต้นตุ่ม ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา พบว่ามีขั้นตอนของพัฒนาการ ดังนี้

1. การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันภายในหมู่บ้าน จนก่อให้เกิดความสนิทสนมกัน มีความไว้วางใจกัน มีการสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้ระหว่างกัน มีการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความสามัคคีกัน มีความเคารพนับถือกัน และมีบุคคลที่มีความเป็นผู้นำ

2. การรวมตัวกันเพื่อก่อตั้งเป็นกลุ่มและมีกิจกรรมทำร่วมกันเพื่อสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่ม

3. มีการติดต่อกับหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน และ หมู่บ้านอื่น ๆ เพื่อรับรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ระหว่างกัน รวมถึงความช่วยเหลือต่าง ๆ
4. กระแสการพัฒนาในระบบเสรีนิยมที่เข้าสู่หมู่บ้านทำให้กลุ่มไม่สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้จนต้องยุติกิจกรรมกลุ่มลง
5. เกิดกระบวนการทบทวนบทเรียนจากประสบการณ์ที่ผ่านมา ประกอบกับปัจจัยต่าง ๆ จากภายนอก ทำให้กลุ่มกลับมารวมกันทำกิจกรรมอีกครั้ง
6. การนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากหน่วยงานราชการนอกหมู่บ้านมาปรับใช้ให้เข้ากับวิถีชีวิตของสมาชิกกลุ่มในหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผลจากการศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงกรณีศึกษา หมู่บ้านห้วยต้นดู่ ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ที่พบว่าปัจจัยหลาย ๆ ปัจจัยที่ส่งผลให้การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตด้วยวิถีเศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำรงอยู่และดำเนินต่อไปได้ ดังนั้นผู้ศึกษาจึง มีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับการกำหนดนโยบายของภาครัฐเพื่อการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง

รัฐบาลควรมีการกำหนดนโยบายและส่งเสริมความเข้มแข็งของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในหมู่บ้านให้ชัดเจน เพื่อให้มีการพัฒนาทุนทางสังคมได้

ข้อเสนอแนะสำหรับบทบาทหน้าที่ของสถาบันทางสังคมเพื่อการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง

1. สถาบันครอบครัว ควรทำหน้าที่การเป็น “ทุนทางสังคม” แก่เด็กและเยาวชนทั้งในมิติของความเป็น “ทุน” ของทุนทางสังคมและในมิติของความเป็น “สังคม” ของทุนทางสังคม

2. สถาบันการศึกษา ควรส่งเสริมและสร้างเครือข่ายสถานศึกษาที่มีความเป็นทุนทางสังคม ให้กับคนในชุมชน

3. สถาบันศาสนา ส่งเสริมทุนทางสังคมที่สร้างเสริมการดำรงชีวิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง

4. องค์กรระดับท้องถิ่น เช่น สมาคม สโมสร และองค์กรภาคประชาชน ควรมีบทบาทหลักในการพัฒนาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่นและขยายกลายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งต่อไปได้

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

1. ศึกษากระบวนการเสริมสร้างความเป็นผู้นำให้แก่สมาชิกกลุ่มเพื่อนำไปสู่การพัฒนาทุนทางสังคม

2. ศึกษากระบวนการกลุ่มและการเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีคิดที่นำไปสู่ความพอเพียง

3. ศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างความเป็นผู้นำกลุ่มกับการศึกษาต่อเนื่องและการพัฒนาทุนทางสังคม

4. ศึกษารูปแบบการทำงานในชุมชนเพื่อการปลูกจิตสำนึกถึงการดำรงชีวิตแบบพอเพียง